

Ben Rhodes
Mijn jaren met Obama

Achter de schermen van
een presidentschap

Vertaald door Ineke van den Elskamp,
Aad Janssen en Pon Ruiter

2018

DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Copyright © 2018 Perry Merrill LLC
Copyright Nederlandse vertaling © 2018 Ineke van den Elskamp,
Aad Janssen en Pon Ruiter
Eindredactie Theo Veenhof
Oorspronkelijke titel *The World As It Is*
Oorspronkelijke uitgever Random House, New York
Omslagontwerp Studio Jan de Boer
Omslagillustratie © American Photo Archive /
Alamy Stock Photo
Foto auteur Natalie Moser
Vormgeving binnenwerk CeevanWee, Amsterdam
Druk Wilco, Zutphen
ISBN 978 94 031 2350 9
NUR 320

debezigebij.nl

Voor mijn ouders

‘De wolken stapelden zich op voor de passaat en hij keek voor zich en zag een vlucht wilde eenden die zichzelf eerst scherp tegen de lucht boven het water aftekenden, toen vervaagden, en toen weer scherp werden, en hij wist dat niemand ooit alleen was op zee.’

– ERNEST HEMINGWAY

Inhoud

PROLOOG 9

DEEL I Hoop: 2007-2010

- 1 In den beginne 23
- 2 Praat met Iran, pak Bin Laden 33
 - 3 Een lotsgemeenschap 45
- 4 De president is aan boord van het vliegtuig 58
 - 5 Caïro 74
 - 6 Obama's oorlog 94
 - 7 Oorlog en een vredesprijs 107
 - 8 Het einde van het begin 124

DEEL II Lente: 2011-2012

- 9 Egypte – de machtsoverdracht moet nu worden ingezet 139
 - 10 Libië 151
- 11 Bin Laden – leven binnen een geheim 169
 - 12 Wolken pakken zich samen 188
 - 13 Reactie en actie 205
 - 14 Leven, dood en Benghazi 221

- 15 Een tweede ambtstermijn 241
- 16 Jonge mannen voeren oorlog, oude mannen
sluiten vrede 252

DEEL III Verandering: 2013-2014

- 17 Gebalde vuisten 267
- 18 Rode lijn 283
- 19 Een schurk in de ogen van rechts 305
 - 20 Ras, Mandela en Castro 321
 - 21 De Russen en interventie 337
 - 22 Goddelijke tussenkomst 352
 - 23 Permanente oorlog 365
 - 24 Een nieuw begin 377

DEEL IV Wat Amerika groot maakt: 2015-2016

- 25 Een tik op het rempedaal 391
 - 26 Anti-oorlog 403
 - 27 Bommen en kinderen 417
 - 28 Havana 431
- 29 De verhalen die ze over je vertellen 448
- 30 De verhalen die we vertellen 462
 - 31 Informatieoorlogen 472
 - 32 Het einde 497

Woord van dank 525

Register 527

PROLOOG

Bij zijn laatste buitenlandse bezoek als president van de Verenigde Staten van Amerika nestelde Barack Hussein Obama zich in zijn stoel terwijl een beveiligder de zware deur dicht-sloeg. ‘Tijd om naar huis te gaan,’ zei hij.

In de presidentiële limousine – die bekendstaat als ‘het Beest’ – hoor je niets van de buitenwereld. Die wordt op afstand gehouden door centimeters dik kogelwerend glas en gepantserd metaal. Het heeft iets griezelig vertrouwds om in een colonne mee te rijden, of dat nu in een uitgestorven Saoedische woestijn is of in een drukke straat in Hanoi. Op de twee stoelen voorin zitten altijd mensen van de geheime dienst, die nooit een woord zeggen. Zij spieden de route af en wij zijn eraan gewend geraakt hen volledig te negeren als we met elkaar praten.

Obama keek me aan en kreeg een twinkeling in zijn ogen. ‘Heb je gezien dat Ben zijn sokken vergeten is?’ zei hij tegen Susan Rice, terwijl hij een Nicorette uit een pakje haalde en in zijn mond stak. Hij lachte bij voorbaat al om zijn volgende zin. ‘Kom op man, je sokken!’

Elke dag dat je in het buitenland onderweg bent met de president zet je je koffer voor de deur van je hotelkamer en wordt die op een vooraf afgesproken tijd opgehaald. Dat maakt deel

uit van de prettige reisroutine die nu snel tot het verleden zou behoren. Ik zei dat ik dacht dat ik een paar sokken apart had gelegd toen ik om drie uur 's nachts mijn bagage...

Hij maakte een handgebaar. 'Ik snap het wel. Het was laat geworden. Ik ben blij dat jullie je vermaakt hebben terwijl ik de APEC-informatie zat door te lezen.'

Ik keek naar buiten, naar de laatste grote menigte. De straten van Lima stonden vol publiek tegen een achtergrond van hoge moderne flatgebouwen en oudere, enigszins vervallen huizen. De toeschouwers keken, zwaaiden, hielden hun smartphones omhoog en deden hun best om een glimp van Barack Obama op te vangen – de zoveelste portie mensheid na de miljoenen gezichten die ik door de jaren heen vanuit de auto had gezien. Af en toe keek hij tijdens dit soort ritjes uit het raam en zwaaide hij even. Dan zag ik iemands gezicht verstarren in een schok van herkenning. Soms hield ik zelf mijn telefoon omhoog en maakte ik foto's van de massa's die foto's van ons maakten, de enige manier om me verbonden te voelen met een menigte mensen die ik nooit echt zou en kon leren kennen.

Normaal gesproken pakte Obama nu zijn iPad en scrolde hij door de nieuwsberichten of ging hij verder met een eindeloos potje Scrabble terwijl hij aan ons vroeg hoe wij dachten dat hij het gedaan had bij de net afgesloten persconferentie. Ik zat tegenover hem, net als bij reizen naar tientallen andere landen in de afgelopen acht jaar. Maar nadat het gelach om mijn sokken was weggestorven, zat hij nu stilletjes op zijn Nicorette te kauwen en naar buiten te staren. Dit was de laatste reis, en ondanks de vertrouwde routine was er voor mijn gevoel niets normaals aan. De hele wereld leek langs ons heen te gaan.

Ik keek naar het presidentiële zegel op het houten paneeltje naast de stoel van Obama – een stoel waarop over een paar maanden Donald J. Trump zou zitten.

Voor onze eerste bestemming op deze reis, Athene, hadden we eerst een toespraak gepland waarin we de veerkracht van de democratie zouden roemen in haar geboorteplaats, tegen de achtergrond van de Akropolis. We zouden Rusland en zijn revanchistische leider Vladimir Poetin op niet mis te verstane wijze op de korrel nemen. Maar op de een of andere manier leek dat niet gepast meer. Twee weken daarvoor was Donald Trump tot president gekozen. De toespraak werd nu binnen gehouden, in een zaal die zich overal had kunnen bevinden.

Op de Akropolis lieten we het bij een rondleiding, op een heldere, warme morgen. Vanaf de heuvel zag de wereld er vriendelijk en rustig uit – de strakblauwe lucht en het geweldige uitzicht over de stad deden in niets denken aan de financiële crisis die Griekenland in haar greep had, aan de stroom vluchtelingen die de grens over kwam of aan de onzekerheid die deze krachten hadden veroorzaakt in de rest van de wereld. Ik volgde Obama op enige afstand terwijl hij tussen de antieke zuilen, de steigers en de eerbetonen aan de goden door liep: een monument voor de oorsprong van de democratie en van de ruïnes die zijn achtergelaten door verdwenen wereldrijken en verstreken geloofsovertuigingen. Later herhaalde hij de woorden die hij met me gedeeld had op de vroege morgen na de verkiezing van Trump, een spreuk die alles in perspectief plaatste: ‘Er staan meer sterren aan de hemel dan er zandkorrels op aarde zijn.’

In Berlijn, ons tweede reisdoel, wilde Angela Merkel op onze eerste avond met Obama dineren. Merkel had een soort omgekeerd charisma – stoïcijns, beheerst, een flauwe maar toch innemende glimlach, een vrouw die zich op haar gemak voelt in haar machtige positie en goed in haar vel zit – en ze begroette hem met een hand op elke arm. Zij was zijn hechtste partner in een wereld met weinig vrienden, en ze had haar politieke toekomst op het spel gezet door een miljoen Syrische vluchtelingen in Duitsland te verwelkomen. Obama bewonderde haar pragmatisme, haar onverstoorbaarheid en haar koppige trekjes. In

het voorafgaande jaar had hij strijd geleverd met zijn eigen bureaucratie om het aantal vluchtelingen dat Amerika zou opnemen te vergroten, waarbij hij bleef herhalen dat we 'Angela niet mogen laten bungelen'.

Ze zaten samen aan een kleine, eenvoudige tafel midden in een vergaderzaal van een hotel. Drie uur lang zaten ze te praten en te eten. Zo lang had Obama in die acht jaar met geen enkele andere buitenlandse leider alleen doorgebracht. Een aantal van ons dineerden in een zaal ernaast, samen met haar medewerkers. De Duitsers maakten een aangeslagen indruk en spraken met onbehagen over de wereld die eraan zat te komen en over de last die Merkel daarin op haar schouders zou krijgen. 'Op de leider van de vrije wereld,' toostte ik, treurig en ironisch tegelijk. Een van de Duitsers vertelde me dat de benoeming van Steve Bannon tot stafmedewerker in het Witte Huis in Duitsland voorpaginanieuws was geweest. 'Wij kennen Bannon,' zei hij, terwijl hij mijn kant op leunde alsof hij me een geheim toevertrouwde. Buiten baadde de Brandenburger Tor in een goudkleurig licht en was ook de Rijksdag te zien, die zwaar beschadigd was geraakt bij de mogelijk in opdracht van Hitler gestichte brand van 1933.

Later vertelde Obama me dat Merkel met hem had gesproken over haar aanstaande besluit of ze zich al dan niet opnieuw verkiesbaar zou stellen. Ze neigde er nu meer naar om dat wel te doen, vanwege de brexit en Trump. Toen Obama aan het eind van ons bezoek afscheid van haar nam bij het portier van het Beest, verscheen er een traan in haar oog – iets wat wij geen van allen ooit eerder hadden gezien. 'Angela staat er helemaal alleen voor,' zei hij hoofdschuddend.

In Lima, de derde en laatste bestemming van deze reis, waar we waren voor een top van landen rond de Stille Oceaan, werd Obama door de ene na de andere leider terzijde genomen om hem te vragen wat ze moesten verwachten van Donald Trump. Obama was zich zoals altijd bewust van de normen en waarden

van zijn ambt en drukte zijn gesprekspartners plichtsgetrouw op het hart om de nieuwe regering een kans te geven. ‘Kijk het even aan,’ zei hij. De leiders van elf andere landen, die de moeilijke onderhandelingen over het TPP-handelsakkoord hadden gevoerd, troffen Obama op onze eerste dag. Als zij er boos over waren dat ze pijnlijke politieke besluiten hadden genomen om hun economische toekomst aan de Verenigde Staten te verbinden en nu met een nieuwe president te maken zouden krijgen die zich ertoe verplicht had om daar onderuit te komen, wisten ze dat goed te verbergen. Bijna verontschuldigend lieten ze doorschemeren dat ze het akkoord waarschijnlijk in een of andere vorm zouden doorzetten, ook zonder de Verenigde Staten.

Voor het eerst in acht jaar ontglipte de geschiedenis ons.

De Japanse premier, Shinzo Abe, verontschuldigde zich ervoor dat hij in strijd met het protocol een ontmoeting had gehad met Trump in de Trump Tower zonder Obama daar vooraf van op de hoogte te stellen. De Japanners zagen zich genoodzaakt om een relatie aan te gaan met een man die had bedreigd Japan geld te vragen voor de troepen die we daar gestationeerd hadden. Abe bevestigde zijn plan om in december Pearl Harbor te bezoeken als Obama in Hawaï zou zijn – een gebaar van verzoening dat vergelijkbaar was met het bezoek van Obama aan Hiroshima, en dat ineens niet meer in deze tijd leek te passen.

Obama trof de president van China, Xi Jinping, in een stieriele vergaderzaal van een hotel, met onaangeroerde koppen afkoelende thee en ijswater voor ons op tafel. Ze bespraken langdurig alle vooruitgang die er de afgelopen jaren was geboekt. Xi verzekerde Obama ongevraagd dat hij het akkoord van Parijs zou implementeren, ook als Trump het zou opzeggen. ‘Dat is een verstandig besluit van u,’ zei Obama. ‘Ik denk dat ook in de Verenigde Staten de investeringen in het Parijs-akkoord zullen doorgaan, in elk geval in staten, steden en de particuliere sector.’ Dit was pas twee jaar nadat Obama naar Beijing was gevlogen en daar met China was overeengekomen om samen klimaatver-

andering tegen te gaan. Zonder die stap was het akkoord van Parijs niet eens mogelijk geweest. Nu zou China de leiding nemen om dit initiatief verder te brengen.

Aan het eind van het overleg vroeg Xi naar Trump. Opnieuw reageerde Obama dat de Chinezen eerst moesten afwachten wat de nieuwe regering zou gaan doen, maar hij merkte ook op dat de nieuwe president gemerkt had dat er bij Amerikaanse burgers oprechte zorgen bestonden of onze economische relatie met China wel eerlijk was. Xi is een stevige man, die zich langzaam en nadrukkelijk beweegt, alsof hij wil dat elke handeling wordt opgemerkt. Hij zat tegenover Obama met voor zich de map met discussiepunten waar Chinese leiders doorgaans hun tekst uit halen. Die map schoof hij nu opzij. ‘Wij hebben graag een goede relatie met de Verenigde Staten,’ zei hij terwijl hij zijn handen voor zich vouwde. ‘Dat is goed voor de wereld. Maar elke actie leidt tot een reactie. En als een onvolwassen leider de wereld in een chaos stort, dan weet de wereld wel wie daar de schuld van is.’

Op zijn laatste dag hield Obama zijn laatste bilaterale overleg met premier Justin Trudeau van Canada. In een achterkamer van het congrescentrum waar de top gehouden werd, zaten de twee mannen naast elkaar, aan weerszijden geflankeerd door enkelen van ons. Ik sloeg mijn benen niet over elkaar en hield mijn voeten onder mijn rugzak om niet te laten zien dat ik geen sokken droeg. Obama – doorgaans niet erg sentimenteel ingesteld – probeerde een soort fakkel over te dragen. ‘Justin, jouw stem moet straks vaker gehoord worden,’ zei hij, terwijl hij zich vooroverboog en zijn ellebogen op zijn knieën zette. ‘Je zult je moeten uitspreken als bepaalde waarden bedreigd worden.’

Trudeau zei dat hij zich daartoe verplicht voelde, en hij haalde het voorbeeld van zijn eigen vader aan, die boven zijn rol als premier van Canada was uitgestegen en een wereldleider was geworden. ‘Ik heb mijn campagne gebaseerd op die van jou,’

voegde hij toe, waarmee hij naar een soort politiek verwees die nu in gevaar leek te zijn.

Trudeau komt door zijn knappe verschijning jonger over dan hij is. Terwijl ik naar hem keek, dacht ik eraan hoeveel ouder ik er in deze functie was gaan uitzien; Trudeau leek jonger dan ik. ‘Ik zal het gevecht aangaan,’ zei hij, doelend op de autoritaire trends in de wereld, ‘met een glimlach op mijn gezicht. Dat is de enige manier om te winnen.’

Toen ze uitgepraat waren, liepen we door de gangen achter in het congresscentrum. Obama had in de ene hand een piepschuimen beker thee en zwaaide met de andere naar de onderhoudsmedewerkers. Zo liep hij naar de laatste persconferentie in het buitenland. Ik had geen zin om erbij te zijn. Ik ging ergens op een bankje zitten, alleen, bij de invallende duisternis, en bekeek de berichten op mijn BlackBerry, binnen een zone die werd beveiligd door mannen in pak met een oortje in, die hun handen voor zich gevouwen hielden. Toen de persconferentie voorbij was, voegde ik me bij de groep rond Obama die de ruimte verliet. We passeerden Trudeau en zijn team toen die de andere kant op liepen.

Langs de straten van Lima stond de menigte nog steeds te wuiven toen de president van de Verenigde Staten voorbijreed.

‘Stel nu dat we het mis hadden,’ zei Obama terwijl hij tegenover me zat in het Beest.

‘Dat we wat mis hadden?’ vroeg ik.

We waren al dagen bezig te ontrafelen wat er bij de recente verkiezingen gebeurd was. Obama kon niet begrijpen hoe die op een nederlaag hadden kunnen uitlopen, en noemde in hoog tempo de wapenfeiten op: ‘Vijf procent werkloosheid, 20 miljoen mensen meer verzekerd tegen ziektekosten, benzine nog geen halve dollar per liter. We hadden het allemaal voor elkaar!’ Hij begon over een stuk dat hij had gelezen in de *New York Times*, een column waarin stond dat links vergeten was hoe be-

langrijk identiteit voor mensen is, dat we een boodschap hadden omarmd die zich in niets onderscheidde van ‘Imagine’ van John Lennon, en een leeg, kosmopolitisch globalisme aanprezen dat de mensen niet meer bereikte: *‘Imagine all the people, sharing all the world.’*

‘Misschien zijn we te ver gegaan,’ zei hij. ‘Misschien willen de mensen gewoon weer bij hun eigen groep horen.’

Terwijl we zijn opmerking op ons lieten inwerken, maakten Susan en ik oogcontact. De laatste paar weken had Obama zich van ons het kranigst gehouden. Nadat hij mij er op de avond na de verkiezingen aan had herinnerd dat er meer sterren aan de hemel stonden dan er zandkorrels op aarde waren, had ik hem een simpele boodschap gestuurd, in een poging hem op te vrolijken: ‘De vooruitgang volgt geen rechte lijn.’ In gesprekken met medewerkers en bij interviews gaf hij daar sindsdien een eigen versie van: ‘De geschiedenis volgt geen rechte lijn, maar zigzagt.’

Stel dat we het mis hadden.

Sinds ik in 2007 voor Obama was gaan werken, was er maar één ding waarin ik altijd was blijven geloven: de overtuiging dat ik deel uitmaakte van iets wat op een ongrijpbare manier goed was. Natuurlijk hadden wij – het Witte Huis onder Obama – fouten gemaakt. Maar het project als geheel deugde. Het geloof dat Amerika een beter land aan het worden is. De hoop dat als onze verscheidenheid ons sterk kan maken, dat ook voor de wereld moet gelden.

Iets stak me in de woorden van Obama. De gedachte dat waar hij voor stond, op dit moment een verloren zaak was. ‘Maar je zou hebben gewonnen als je mee had mogen doen,’ zei ik. Op zoek naar andere argumenten begon ik over de jonge mensen met wie hij een dag eerder had gesproken op de publieksbijeenkomst in Lima, net zoals hij in zoveel landen overal ter wereld had gedaan. ‘Die snappen het,’ zei ik. ‘Ze zijn verdraagzamer. Ze hebben meer gemeen met jongeren in de Verenigde Staten dan Trump. Jongeren hebben niet op Trump gestemd, net zoals de

jongeren in het Verenigd Koninkrijk niet voor de brexit hebben gestemd.’

Hij keek niet op. ‘Ik weet het niet,’ zei hij. ‘Soms vraag ik me af of ik niet tien of twintig jaar te vroeg was.’

Er viel een lange stilte. De afgelopen acht jaar hadden we wel duizend gesprekken gevoerd die allemaal voelden als onderdeel van één rode draad, over boeken die we gelezen hadden en buitenlandse leiders die ons frustrerden, over ras en oude filmcitataten, sport en theorieën over van alles. Ik was erachter gekomen dat ik in die gesprekken, en misschien ook wel binnen zijn presidentschap, de rol had om te reageren op wat hij zei, om te praten en stiltes op te vullen – om de logica van zijn eigen ideeën te toetsen, of voor afleiding te zorgen – terwijl hij op zijn iPad scrolde of uit het raam keek, terwijl zijn hersenen doormaalden.

De colonne kwam aan op het vliegveld en reed de startbaan op naar de Air Force One die daar stond te wachten. We stopten bij een groep Peruanen en Amerikanen die een lange rechte lijn vormden om de president uitgeleide te doen.

Terwijl wij wachtten tot de beveiliging het portier opendeed, boog Obama zich naar voren, met zijn ellebogen op zijn knieën. ‘Misschien heb je gelijk,’ zei hij, in reactie op mijn opmerking over jongeren. ‘Maar we zullen er snel achter komen hoe veerkrachtig onze instituties zijn, in binnen- en buitenland.’

Daarna stapte hij uit het Beest en ging hij de personen in de erehaag af. Ik voelde mijn blote voeten aan het leer van mijn schoenen plakken en liep naar een plek onder de vleugel van het vliegtuig waar allerlei groepjes mensen stonden. Journalisten legden het moment vast voor de eeuwigheid, stafleden poseerden voor gezamenlijke foto's. Het was een volkomen vertrouwd tafereel nadat ik al meer dan anderhalf miljoen kilometer over de wereld had gevlogen in dit toestel, maar het zou straks voorgoed afgelopen zijn.

Barack Obama schudde de laatste hand en liep de trap op.

Hij bewoog zich altijd soepel, als een basketballer die niet op zijn volle vermogen speelt en wat energie bewaart voor de sleutelmomenten in het vierde kwart. Een man die constant in de publieke belangstelling stond, maar belangrijke kanten van zichzelf verborgen hield. Ik had gezien dat hij zich de laatste twee jaar steeds meer op zijn gemak was gaan voelen als zichzelf én als president – bijvoorbeeld toen hij ‘Amazing Grace’ zong in een zwarte kerk in Charleston die het doelwit was geweest van een blanke racist; of bij de voltooiing van de toenadering tot Cuba, waarover hij eerst altijd had gezegd dat hij ertegen was. Die evolutie had hem effectiever gemaakt, boeiender en uiteindelijk ook gewaardeerder in de nadagen van zijn presidentschap. Dit was één mogelijk en pijnlijk antwoord op de vraag die hij in het Beest had gesteld: we hadden gelijk, maar al die vooruitgang hing van hém af, en nu was zijn tijd voorbij.

Voor het eerst in acht jaar hoefden we geen reis meer te plannen. Obama zou in het vliegtuig stappen als een geslaagde Afro-Amerikaanse president die twee termijnen had volgemaakt en vorm had gegeven aan de aspiraties van miljarden mensen overal ter wereld. Maar hij stond op het punt de macht over te dragen aan een man die in politiek, economisch en sociaal opzicht lijnrecht tegenover hem stond. Met een grap die hij bleef vertellen in de dagen na de verkiezingen gaf hij uiting aan zijn frustratie over hoe dit de rest van zijn leven zou beïnvloeden: ‘Ik voel me net Michael Corleone. Ik was er bijna aan ontsnapt.’

Ik was negenentwintig toen ik voor de Obama-campagne ging werken. Op het vliegveld in Lima kende ik de persoon niet meer terug die naar Chicago verhuisd was om speeches te gaan schrijven en in een eenkamerappartement te gaan wonen met hier en daar een IKEA-meubel en een matras op de vloer. De ramp van 11 september en de Irakoerlog hadden me daarheen gedreven, op zoek naar een beter verhaal over Amerika en naar mezelf. Ik had daar acht jaar lang aan gewerkt in een raamloze werkkamer in de West Wing, waar ik de ratten boven mijn

hoofd hoorde rondscharrelen en bij vergaderingen kon binnenlopen waar het lot van naties werd besproken. Ik had hoogtepunten meegemaakt die ik nooit had kunnen voorzien, zoals toen ik het Vaticaan binnenliep om een kardinaal te laten weten dat we de betrekkingen met Cuba zouden normaliseren. Ik had dieptepunten beleefd die ik nog niet begreep, toen ik gedemoniseerd was door de krachten die leidden tot de opkomst van Donald Trump. En vooral: ik had mijn eigen verhaal onderdeel laten worden van het verhaal van Barack Obama – zijn campagne, zijn presidentschap, het doel waar hij ons naartoe leidde.

Toen ik daar stond, kostte het me moeite om binnen in mezelf een gevoel te vinden dat adequaat zou omschrijven hoe het was om ons land voor de laatste keer in het buitenland vertegenwoordigd te zien worden door deze man – fatsoenlijk en vastberaden; soms terughoudend, soms doortastender dan elke andere politicus die ik had meegemaakt. Maar toen ik toekeek hoe hij de trap van het vliegtuig op liep, was het enige wat in me opkwam een stroom losse beelden van voorbije reizen: in Berlijn een mensenzee die stond te wachten op zijn toespraak; in Ghana een ontvangstcomité van trommelaars, in het holst van de nacht; miljoenen glimlachende mensen langs alle routes van onze autocolonne in Vietnam; het onwaarschijnlijke uitzicht op Havana vanuit de Air Force One. Het gevoel van opwinding bij de mensen, al die mensen op al die plaatsen, al die gezichten die vol hoop terugkeken. Dáár was ik naar op zoek geweest toen ik tien jaar daarvoor naar Chicago was verhuisd. En op die manier, besefte ik, zou een Amerikaanse president niet meer in het buitenland ontvangen worden, en dus was het moeilijk om iets anders te voelen dan vermoeidheid en verdriet. Ik kon me niet meer herinneren wat voor iemand ik was toen het verhaal begon, en ik had geen idee hoe ik – of de wereld – eraan toe zou zijn als het voorbij was.

Er staan meer sterren aan de hemel dan er zandkorrels op aarde zijn.

Obama was boven aan de trap aangekomen en ik dacht dat hij misschien nog even zou blijven staan om het allemaal tot zich door te laten dringen, en zichzelf de gelegenheid te bieden om zich te verdiepen in het soort gedachten dat door mijn hoofd spookte. Maar wat voor herinneringen er ook in zijn eigen hoofd omgingen, wat voor gevoel hij ook had bij de honderden plaatsen die hij als president had bezocht en bij de miljoenen mensen die hij had gezien, en ondanks de onzekerheid die nu wachtte, wuifde hij alleen even routinematig voordat hij het vliegtuig in stapte en de thuisreis aanvaardde.

Stel dat we het mis hadden.